

**DOROTA JOPEK
LAURA KLIMCZAK**

Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

WIEJSKIE UKŁADY PRZESTRZENNO- FUNKCJONALNE I KOMPOZYCYJNE JAKO ZAŁĄŻKI CENTRÓW LOKALNYCH KROF-U

Abstract: *Spatial-Functional and Composition Integrated Rural Systems as the Seeds of Local Centers in the Cracow's Functional Urban Area (KrOF).* The article presents the analysis of the central areas of the rural areas in the Cracow's Functional Urban Area (KrOF) in terms of the urban composition and the legibility of their urban structures. The analysis aims to identify public spaces forming node areas that can become a stimulating development factor of individual rural area. Increase of the attractiveness and quality of public spaces have a positive impact on the degree of their perception by the residents and engage them into social relations.

Keywords: Center, public space, rural areas, urban composition.

Wprowadzenie

Procesy rozwoju terytorialnego miast koncentrują się wokół dwóch głównych nurtów: „rozwoju do wewnątrz”, czyli kształtowania zwartej struktury miejskiej i „rozwoju na zewnątrz”, który polega na rozlewaniu się struktury miejskiej na sąsiadujące tereny co m.in. często prowadzi do zatarcia granicy między obszarem wiejskim i miejskim. Gminy podmiejskie charakteryzują się silnymi związkami funkcjonalno-przestrzennymi z miastem centralnym, a w istniejących modelach coraz częściej przypisuje się im funkcje mieszkaniowe, produkcyjne, usługowe i handlowe. Przekształcenia struktury przestrzennej obszaru funkcjonalnego powinny obejmować zarówno centrum rdzenia miasta głównego oraz centra jednostek tworzących obszar funkcjonalny. Są to przestrzenie ważne dla lokalnych społeczności, najczęściej przez nich wykorzystywane, a dzięki temu bezpośrednio kształtujące ich środowisko zamieszkania i wpływające na jakość ich życia.

KPZK 2030 definiuje obszar funkcjonalny jako zwarty układ przestrzenny składający się z funkcjonalnie powiązanych terenów, charakteryzujących się wspólnymi uwarunkowaniami i przewidywanymi, jednolitymi celami rozwoju [KPZK 2011, s. 178].

Idea prowadzenia działań na obszarach funkcjonalnych uznaje współpracę na rzecz rozwiązywania wspólnych problemów. Krakowski Obszar Funkcjonalny (KrOF) poza Krakowem tworzy 14 gmin. Rozwój tego systemu zależy nie tylko od efektywności funkcjonowania miasta centralnego, ale również od kondycji społeczno-gospodarczej mniejszych tworzących go ośrodków oraz od jakości powiązań pomiędzy nimi.

Przedmiotem opracowania jest analiza centralnych obszarów gmin wiejskich KrOF-u w zakresie kompozycji i czytelności ich struktury urbanistycznej. Analiza ma na celu wskazanie przestrzeni publicznych tworzących obszary węzłowe, które mogą stać się czynnikiem stymulującym rozwój poszczególnych jednostek wiejskich. Wzrost atrakcyjności i jakości przestrzeni publicznych wpłynie pozytywnie na stopień ich postrzegania przez mieszkańców i na zachodzące w nich relacje społeczne. Jest to szczególnie ważne w sytuacji gmin, w których duża część mieszkańców stanowi tzw. ludność napływową, której związki z nowym miejscem zamieszkania nie są zbyt silne. To z kolei wpływa na stopień zaangażowania społecznego w procesy rozwojowe oraz tworzenia się mniej lub bardziej spontanicznych działań oddolnych. Przyjęta metoda pracy polegała na analizach czytelności układów przestrzennych poszczególnych miejscowości, jak i badaniach sposobu funkcjonowania ich przestrzeni publicznych. Kompozycja urbanistyczna i tworzenie przestrzeni publicznych w formie wnętrza urbanistycznych została przyjęta jako kluczowy czynnik poprawy jakości życia społecznego, gdyż jak pokazują badania ludzie dobrze czują się w zdefiniowanej przestrzeni o wyraźnie określonych granicach. Wynikiem tych badań jest wskazanie miejsc o najlepiej ukształtowanej formie urbanistycznej, stanowiące miejsce kontaktów społecznych dzięki obecnym w nich funkcjom handlowym, usługowym czy komunikacyjnym.

1. Przemiany przestrzenne współczesnej polskiej wsi

Zapewnienie lepszego standardu życia na wsi jest możliwe tylko z wykorzystaniem lokalnego potencjału poszczególnych miejscowości czy całych terenów. Polega to m.in. na czerpaniu z tradycyjnych wzorców nadających lokalną tożsamość w kształtowaniu ładu przestrzennego zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju. W efekcie zróżnicowanej sytuacji rozwojowej polskiej wsi, stanu ich przestrzeni i związanej z nim jakości życia, jej mieszkańcy mają bardzo nierówny dostęp do osiągnięć postępu cywilizacyjnego, zaopatrzenia, usług oraz funkcjonalnej i jakościowo dobrej przestrzeni. Współczesnymi czynnikami różnicowania wsi jest dostępność dużych miast jako rynków pracy oraz głównych dróg jako miejsc lokowania biznesu lub przeciwnie – ich niedostępność, skutkująca zmarginalizowaniem najbardziej widocznym w przygranicznych strefach regionów [Sepioł 2014, s. 37-52]. W literaturze zostało zdefiniowanych wiele typologii obszarów wiejskich, wśród nich, R. Wilczyński definiuje dziesięć typów obszarów wiejskich m.in.: strefy podmiejskie (obszary zależne od aglomeracji i dużych miast), obszary wiejskie z dominującym rolnictwem, wielofunkcyjne obszary

wiejskie, obszary wiejskie z dominującą funkcją turystyczną. Istotne jest, że na jednym obszarze, czy nawet w gminie, może występować kilka typów wsi [Sepioł 2014, s. 55-58]. Zróżnicowanie obszarów wiejskich w Polsce jest najbardziej zarysowane między gminami typowo rolniczymi i gminami zurbanizowanymi. Struktura przestrzenno-funkcjonalna wsi wynika najczęściej z genezy osadnictwa, warunków geograficznych czy tradycji budowlanej, co ma duże znaczenie np. dla kreowania centrów i możliwości koncentracji różnego rodzaju usług.

Wsie skupione wokół dużych ośrodków miejskich i tworzące z nimi miejskie obszary funkcjonalne są zwykle kwalifikowane jako wiejskie obszary podmiejskie. Niektóre bowiem, dotknięte procesem reurbanizacji, często mając miejskie aspiracje, coraz mniej przypominają wiejski krajobraz. Autorzy raportu *Polska Wieś 2016*, potwierdzają, że polska wieś jest jednak w coraz mniejszym stopniu rolnicza, gdzie wyłącznie z działalności rolniczej utrzymuje się niespełna 10% mieszkańców wsi [Wilkin, Nurzyńska 2016, s. 13].

W związku z tą transformacją, szczególnie ośrodków tworzących zaplecza dużych miast, powstała potrzeba wyraźniejszego zdefiniowania przestrzeni publicznych. Tradycyjnie przestrzeń wspólna wsi jest ściśle związana z obiektami usługowymi. Bardzo ważnym obiektem jest kościół (lub kaplica), który często oprócz funkcji sakralnych realizuje funkcje oświatowe, kulturalne, społeczne. Innymi obiektami generującymi aktywność społeczną są szkoły, budynki administracji publicznej, ośrodki zdrowia, lokale handlowo-usługowe, wiejskie domy kultury i remizy strażackie. W ostatnich latach w wielu gminach wiejskich powstały liczne obiekty sportowe i place zabaw co jest związane nie tylko ze wzrostem poziomu warunków życia, ale również zmianą profilu kluczowej działalności gospodarczej na terenach wiejskich. Ludność rdzenna i napływowa, przejmująca miejski tryb życia, oczekuje jednak nie tylko tworzenia przestrzeni rekreacyjno-sportowych, ale również centrów gminnych, które mogą stanowić punkty węzłowe zarówno w aspektach gospodarczych, jak i społecznych. Centra te tworząc czynnik decydujący o identyfikacji przestrzennej stają się również ogniskami aktywności wiejskiej i wyznacznikami tożsamości lokalnej.

Należy więc podkreślić, że w procesie tworzenia centrów wiejskich, kluczowymi elementami są wielkość danego ośrodka wiejskiego, skala jego zabudowy i program funkcjonalny dostosowany do jego charakteru.

2. Kompozycja urbanistyczna a czytelność krajobrazu

T. Tołwiński jako jeden z czynników miastotwórczych wymienił kompozycję urbanistyczną, zdefiniowaną jako świadome działanie urbanisty, które odzwierciedlone jest w formie miasta. Obraz czy wizerunek przestrzeni zurbanizowanej tworzy mapę mentalną wytwarzaną w umyśle ludzkim, która często jest sprzężona ze stosunkiem emocjonalnym obserwatora do otaczającej go przestrzeni. K. Lynch formułując pojęcie *obraz miasta* określił cztery podstawowe terminy: czytelność, budowanie obrazu,

strukturę i tożsamość. Na sam wizerunek przestrzeni wpływają cechy indywidualne człowieka, tj. intelekt, płeć, zdolności wzrokowo-przestrzenne, style poznawcze, zależności i niezależności pola, miejsce wychowania, klasa społeczna, znajomość miasta itp. Oprócz Lyncha „piękno” ładu przestrzennego w artystycznej szacie poruszał G. Cullen, który twierdził, że poznanie krajobrazu przypomina film – widzenie w odcinkach. Projektant takiego układu jest więc kimś w rodzaju reżysera, który steruje naszymi emocjami, nasila lub wygasa nastroj.

Tabela 1

Typologia elementów kompozycji przestrzennej

Składniki określające krajobraz według Bella [1993]	Elementy określające charakter krajobrazu według Sardonona et al. [1986]	Elementy określające charakter krajobrazu według Goodalla [1987]	Elementy określające charakter krajobrazu według Lyncha [1960]	Elementy kompozycji przestrzennej według Wejcherta [1984]
<ul style="list-style-type: none"> • Punkt • Linia • Płaszczyzna • bryła 	<ul style="list-style-type: none"> • Kolor, barwa, odcień, nasycenie • Forma: cechy całości i relacje do jej części • Linie, kanwa linearnych ciągów, granic, krawędzi • Faktura, struktura powierzchni, „gęstość” zainwestowania, regularność wzoru 	<ul style="list-style-type: none"> • Kolor • Kształt • Linia • Faktura (struktura) • Skala • Przestrzeń 	<ul style="list-style-type: none"> • Ciągi • Krawędzie • Węzły • Obszary • Akcenty • Landmarks • Punkty orientacyjne 	<ul style="list-style-type: none"> • Elementy krystalizujące plan miasta • Ulice • Rejony • Linie i pasma graniczne • Dominanty układu przestrzennego • Wybitne elementy krajobrazu • Punkty węzłowe • Znaki szczególne

Źródło: Opracowanie na podstawie [Zachariasz 2006, s. 106].

Wśród polskich badaczy, zajmujących się tą tematyką, należy wymienić J. Bogdanowskiego i K. Wejcherta. Zainteresowania badawcze Bogdanowskiego dotyczyły studiów nad krajobrazem oraz badaniem spójności ścian wnętrza urbanistycznego, m.in. wyróżniając wnętrza konkretne, obiektywne, subiektywne (uwzględnione w tej analizie). Jego autorska metoda wnętrza i jednostek krajobrazowych JARK – WAK opiera się na określeniu zasobu krajobrazu, jego waloryzacji i sprecyzowaniu wytycznych – stref ochrony. Wejchert natomiast, rozpatrywał zagadnienie ciągłości przestrzeni miejskiej, sposobu jej odbioru, oceny oraz poruszał szeroki wątek zależności człowiek-przestrzeń, znaczenia kompozycji urbanistycznej i zdolności do kreatywnego i świadomego kształtowania przestrzeni. Zaproponowana przez niego, metoda oceny przestrzeni publicznej za pomocą skali wrażeń tzw. wykres krzywej wrażeń pozwoliła na rejestrację doznań i wyobrażeń jednostki, a oddziaływanie wnętrza, ciągów urbanistycznych i brył na człowieka odzwierciedlało się w jego subiektywnej pozytywnej lub

negatywnej ocenie. Wejchert wyróżnił składniki miasta, które mieszkańcy najczęściej zapamiętują, wśród nich: elementy krystalizujące miasto, ulice, rejony, linie i pasma graniczne, dominanty przestrzenne, wybitne elementy krajobrazu, punkty węzłowe, znaki szczególne. Składowe te zostały wykorzystane przy analizie centrów wiejskich.

Rozważania poszczególnych badaczy koncentrują się na tych samych albo podobnych składnikach krajobrazu wskazując potrzebę ich występowania w strukturach przestrzenno- funkcjonalnych, zarówno miast, jak i wsi. Składniki te porządkują przestrzeń, definiując jego wnętrza lub zespół wnętrz, pozytywnie wpływają na walory estetyczne danych przestrzeni oraz ułatwiają orientację i identyfikację.

Jak wynika z przeprowadzonego przeglądu literatury, przyjazna uporządkowana i czytelna przestrzeń publiczna ma wpływ na związek emocjonalny mieszkańców z przestrzenią, a *elementy krystalizujące plan miasta są to komponenty stanowiące głównie znamiona, czytelne i łatwe do zapamiętania* [Wejchert 1984, s. 50]. Brak cech indywidualnych przestrzeni, utrudnia więc jej identyfikację, a przejrzyste elementy krystalizujące plan miejscowości wpływają na łatwość rozeznania się w przestrzeni, przemieszczania się i kojarzenia miejsc. Należy zauważyć, że omawiana problematyka kompozycji i czytelności centrum lokalnego jest tożsama dla wielkich aglomeracji miejskich, jak i gmin wiejskich, choć różni się skalą przestrzenną.

3. Centrum gminne

Na podstawie analizy przestrzenno-funkcjonalnej badanych gmin wiejskich, wizji terenowych i zebranych opinii lokalnej społeczności przyjęto następujące kryteria definiujące pojęcie *wiejskiego centrum*:

- tworzą czytelne wnętrza urbanistyczne lub mają potencjał do jego utworzenia;
- zawierają elementy przestrzeni publicznej służące aktywności społecznej (np. miejsca do siedzenia, place zabaw itp.);
- są wielofunkcyjne (m.in. dwa rodzaje funkcji, m.in. usługi publiczne, komercyjne, sakralne).

W opracowaniu przyjęto definicję *centrum gminnego*, jako przestrzeni publicznej wykształconej w sąsiedztwie budynku Urzędu Gminy. Pojęcie to jest rozumiane jako punkt węzłowy danej gminy zarówno w sytuacji jego wyraźnej identyfikacji, jak i dostrzeżonego potencjału do jego ukształtowania. Uznano bowiem, że przestrzeń ta, mimo że obecnie, w kilku przypadkach nie spełnia ww. kryteriów, to posiada potencjał funkcjonalno-przestrzenny predysponujący do wyeliminowania negatywnych elementów i poprawy jakości jej zagospodarowania. Brano również pod uwagę specyfikę i charakter wiejskiej przestrzeni i jej użytkowników, którzy nie zawsze (szczególnie w przypadku gmin o typowo rolniczym charakterze) odczuwają potrzebę aktywności w przestrzeni publicznej – często uznawanej za atrybut miejskości. To właśnie potwierdza słuszność przyjętej zasady delimitacji centrum gminnego związanego z obiektami administracyjnymi, które generują aktywność lokalnej społeczności.

Dzięki czemu można traktować je jako punkty węzłowe gmin zarówno pod względem aspektów przestrzennych, jak i funkcjonalnych i społecznych.

Analizę aspektów przestrzennych oparto na następujących wskaźnikach: lokalizacja w strukturze przestrzennej wsi, układ zabudowy ze wskazaniem obecności ukształtowanej przestrzeni publicznej w formie placu czy skweru, czyli zdefiniowanych wewnątrz urbanistycznych oraz występujące elementy kompozycji urbanistycznej (czytelność), obecny stan zagospodarowania związany ze stanem technicznym obiektów, jak i estetyką całej przestrzeni. Aspekty funkcjonalne ujęte w badaniu wskazują powiązania komunikacyjne z Krakowem (rodzaje transportu), zróżnicowanie funkcjonalne wraz ze wskazaniem zróżnicowania funkcji generujących aktywność społeczną w podziale na obiekty użyteczności publicznej i obiekty komercyjne. Natomiast w zakresie aspektów społecznych analizowano miejsca aktywności społecznej (infrastruktura społeczna, miejsca do siedzenia), elementy tworzące tożsamość danego miejsca (częściowo związane z elementami kompozycji urbanistycznej, ale tu bardziej związane z obiektami historycznymi, kulturowymi funkcjonującymi w świadomości mieszkańców). Wszystkie omawiane aspekty kształtują obraz danej przestrzeni, który ma, zdaniem autorów, istotne znaczenie dla rozwoju nie tylko danej jednostki, ale też całego obszaru funkcjonalnego.

4. Gminy wiejskie w obszarze KrOF-u

4.1. Analiza przestrzenno-funkcjonalna i kompozycyjna

Poniższa charakterystyka stanowi skróconą analizę przestrzenno-funkcjonalną ośrodków wiejskich KrOF-u wraz z analizą elementów kompozycji urbanistycznej ich centrów¹.

Michałowice

Ryc. 1. Gmina Michałowice, wieś Michałowice. Schemat centrum z zaznaczoną dominantą przestrzenną (kościół)

Źródło: Opracowanie własne (ryc. 1-10).

¹ Prezentowane analizy są częścią badań naukowych KGR UEK przeprowadzonych w 2016 r.

Centrum wsi kształtuje wyraźne wnętrze urbanistyczne – ogólnodostępna przestrzeń między budynkiem urzędu gminy, szkoły podstawowej, biblioteki gminnej i kościoła. Na omawianym placu znajduje się parking. Obiekty zlokalizowane w sąsiedztwie pełnią funkcję administracyjno-społeczną. Miejsce stanowi niewykorzystany potencjał przestrzeni publicznej. Od uciążliwej drogi tranzytowej Kraków-Warszawa oddziela go strefa zieleni. Dominantą przestrzenną jest obiekt sakralny jednak odbierany jest jako odrębna jednostka urbanistyczna. Obiekt nowej biblioteki gminnej ma docelowo pełnić funkcje kulturalne, mowa jest o utworzeniu tam centrum kultury, jednak aby do tego doszło przestrzeń zewnętrzna powinna zostać zhumanizowana i zaaktywizowana społecznie. Konieczne są działania na rzecz podniesienia jakości przestrzeni, utworzenie spójnego układu o charakterze reprezentacyjnym i rekreacyjnym oraz rozwiązania dotyczące komunikacji. Możliwe jest wykorzystanie terenów przylegających do lokalnego centrum na funkcje parkingowe.

Zielonki

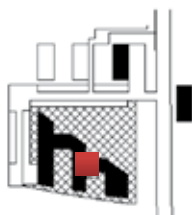
Ryc. 2. Gmina Zielonki, wieś Zielonki. Schemat centrum z zaznaczoną dominantą przestrzenną (budynek urzędu gminy)

Wykształcone centrum lokalne to zdefiniowane wnętrze urbanistyczne. Ściany budują obiekty usługowe oraz urząd gminy. Układ przestrzenny placu tworzy wnętrze długie. Budynek urzędu jest dominantą, posiada wieżę zegarową nawiązując do tradycyjnych form ratusza. W zabudowie usługowej można doszukać się dawnej formy kramów. Zachodnia pierzeja placu jest oddzielona funkcjonalnie przez drogę 794. Wnętrze pełni funkcje komunikacyjne – parking oraz centrum przesiadkowe. Przestrzeń nie jest w pełni „zorientowana na człowieka”, powinna zostać zhumanizowana i zaaktywizowana kulturalnie.

Wielka Wieś

Siedziba władz gminnych jest zlokalizowana w Szycach w nowym centrum administracyjnym, które w swym założeniu architektoniczno-urbanistycznym zawiera również przestrzeń publiczną. W skład kompleksu biurowo-usługowo-handlowego wchodzi też pobliski hotel z restauracją, centrum medyczne oraz obiekt handlowy usytuowany po drugiej stronie drogi nr 94. Zgodnie z koncepcją zagospodarowania

centrum planowana jest realizacja jeszcze m.in. dwóch budynków mających uzupełnić cały zespół urbanistyczny. Mimo atrakcyjnie zagospodarowanej przestrzeni cały układ, ze względu na bardzo słabe połączenie i izolację z pozostałą częścią gminy, stanowi swego rodzaju „wyspę”. Centrum tworzy obiektywne wnętrze urbanistyczne, natomiast sam plac przy budynku gminnym ma kształt trapezu i stanowi zarówno symboliczną bramę do gminy, jak i miejsce imprez organizowanych na otwartym powietrzu.

Ryc. 3. Gmina Wielka Wieś, wieś Szyce. Schemat centrum z zaznaczoną dominantą przestrzenną (budynek urzędu gminy)

Czernichów

Ryc. 4. Gmina Czernichów, wieś Czernichów. Schemat centrum o układzie sprzężonych wnętrz urbanistycznych z zaznaczoną dominantą przestrzenną (kościół)

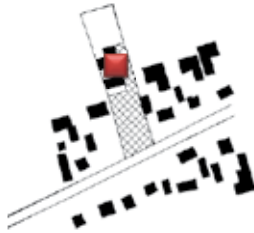
Centrum Czernichowa jest zdefiniowane wzdłuż ciągów komunikacyjnych łączących następujące obiekty: Zespół Szkół – Rolnicze Centrum Kształcenia Ustawicznego im. Franciszka Stefczyka (najstarsza szkoła rolnicza w Polsce), kościół, budynek urzędu gminy, szkołę podstawową, ośrodek zdrowia, remizę strażacką z zabytkową dzwonnica. Publiczny plac jest zlokalizowany między szkołą i kościołem, ale głównym jego obecnym użytkowaniem jest parking. Przed wejściem do szkoły rolniczej znajduje się zadrzewiony skwer, od którego w kierunku wschodnim prowadzi ciąg komunikacyjny stanowiący jednocześnie oś kompozycyjną łączącą podobną w planie przestrzeń, która jednak jest już zabudowana. Jest to również ciąg prowadzący w kierunku kościoła. W przypadku Czernichowa, istniejące przestrzenie publiczne tworzą

sprzężony układ wewnątrz urbanistycznych, które charakteryzują się różnymi funkcjami i cechami przestrzennymi. Przestrzenią, która jest najbardziej czytelną w strukturze przestrzennej Czernichowa jest plac pomiędzy kościołem i szkołą, z dominantą właśnie obiektu sakralnego. Jest to wnętrze konkretne w kształcie zbliżonym do prostokąta, z dominantą w postaci kościoła oraz innymi elementami kompozycyjnymi np. subdominantą (szkoła) i akcentami.

Igołomia – Wawrzeńczyce

W gminie występuje duże rozproszenie obiektów użyteczności publicznej, które mogłyby stać się czynnikiem centrotwórczym (tj. urząd gminy, kościół czy ośrodek kultury), ale poza funkcją główną nie posiadają funkcji uzupełniających, dających szansę na aktywność społeczną. Trudno jest więc zdefiniować obszary przestrzeni publicznej cechującej się więcej niż jedną funkcją. Słabo wykształcona struktura przestrzenno-funkcjonalna centrum wskazuje jednak na zmianę pierwotnego układu centrum lokalnego.

Ryc. 5. Gmina Igołomia-Wawrzeńczyce, wieś Wawrzeńczyce. Schemat centrum z zaznaczoną dominantą przestrzenną (budynek urzędu gminy)

Zidentyfikowana przestrzeń publiczna zlokalizowana wokół budynku urzędu gminy ma charakter monofunkcyjny (funkcja komunikacyjna wraz z parkingiem). Przestrzeń ta tworzy wnętrze subiektywne otoczone niską zabudową mieszkaniową, w której za dominantę można uznać budynek administracyjny, natomiast akcentem jest wysokie drzewo.

Kocmyrzów-Luborzycza

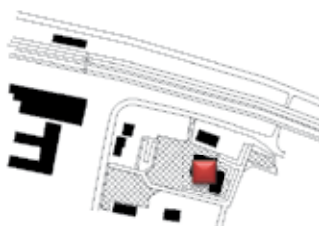
Gmina nie ma czytelnie ukształtowanego centrum gminnego o charakterze przestrzeni publicznej. Wykształcona struktura przestrzenno-funkcjonalna centrum wskazuje jednak na kontynuację pierwotnego układu urbanistycznego. Centrum ukształtowane jest w sąsiedztwie drogi wojewódzkiej i obejmuje poza budynkiem urzędu gminy, m.in. ośrodek zdrowia oraz obiekty handlowo-usługowe. Sam plac przed budynkiem urzędu gminy pełni funkcję parkingu, obok którego znajduje się przystanek autobusowy. Wnętrze można zakwalifikować, jako obiektywne, natomiast dominantą przestrzenną i funkcjonalną jest budynek administracyjny. Po drugiej stronie ulicy

wnętrze tworzy niezabudowaną przestrzeń, otoczoną zabudową mieszkaniową jednorodziną.

Ryc. 6. Gmina Kocmyrzów-Luborzyca, wieś Luborzyca. Schemat centrum z zaznaczoną dominantą przestrzenną (budynek urzędu gminy)

Zabierzów

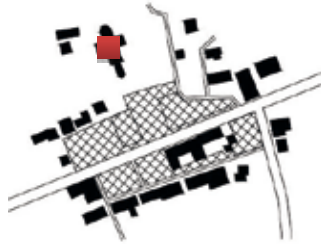
Ryc. 7. Gmina Zabierzów, wieś Zabierzów. Schemat centrum z zaznaczoną dominantą przestrzenną (budynek urzędu gminy)

Nowe centrum miejscowości wybudowane na terenie byłego zakładu produkcyjnego, to przestrzeń placu stanowiąca starannie zaprojektowaną przestrzeń publiczną, której granice wyznaczone są przez budynek urzędu gminy oraz obiekty handlowo-usługowe. Charakter tej przestrzeni wykazuje bardziej cechy miejskiej niż wiejskiej przestrzeni publicznej co wskazuje jasno kierunek przekształceń gminy na bardziej miejski niż wiejski. W dużej mierze jest to związane ze stopniem uprzemysłowienia gminy oraz jej zasobem gospodarczym (m.in. port lotniczy Balice, park technologiczny itp.). Nowy rynek w Zabierzowie ma kształt prostokąta, którego dominantę stanowi budynek urzędu gminy. Nowa przestrzeń publiczna daje szansę na utworzenia ważnego węzła aktywności społecznej w Zabierzowie, miejsca, które w miarę istniejących możliwości uporządkuje strukturę przestrzenno-funkcjonalną wsi. Dalsze przekształcenia powinny zmierzać do utworzenia sieci połączeń pomiędzy poszczególnymi przestrzeniami publicznymi. Lokalizacja rynku przy linii kolejowej sprawia, że przestrzeń ta zyskuje reprezentacyjny charakter dla osób odwiedzających gminę. Przestrzeń jest połączona z głównym ciągiem komunikacyjnym wsi przez ulicę Kolejową, wzdłuż której zlokalizowane są ważne budynki użyteczności publicznej m.in. dwa kościoły,

komenda i komisariat policji, gimnazjum, obiekty sportowe oraz obiekty handlowo-usługowe. Tak urozmaicony program funkcjonalny zapewnia dużą aktywność społeczną, co dodatkowo będzie miało korzystny wpływ na nowe centrum gminne.

Liszki

Centrum gminne tworzą trzy wnętrza urbanistyczne przedzielone drogą 780. Ściany rynku budują obiekty mieszkalne i usługowe, urząd gminy oraz kościół. Ponadto w centrum znajdują się drobne usługi, poczta, bank, apteka, nieliczne obiekty gastronomiczne. Po południowej stronie znajduje się skwer o ograniczonym dostępie pieszych, a na północy zlokalizowane są dwa place (na codzień parkingi, czasem zmieniają się w przestrzeń targowiska). Trzecie wnętrze, plac po wschodniej stronie na skrzyżowaniu dróg 780 z drogą w kierunku Piekar pełni funkcje węzła przesiadkowego.

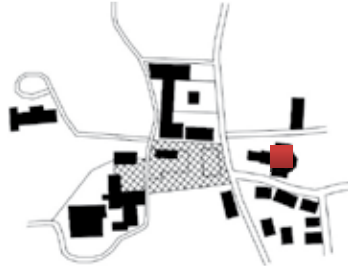
Ryc. 8. Gmina Liszki, wieś Liszki. Schemat centrum z zaznaczoną dominantą przestrzenną (kościół)

Układ przestrzenny centrum wsi jest wynikiem nawarstwień historycznych. Dominantą kompozycyjną jest kościół usytuowany na północnym-wschodzie. Przestrzeń ma charakter wnętrza szerokiego, brak jednak czytelnie zarysowanych granic rynku. Zagospodarowanie terenu, w tym mniejsze subiektywne wnętrza, jakie powstają w wyniku wyodrębnienia parkingów i skwerów zielonych zaburzają ciągłość przestrzeni publicznej. Forma i lokalizacja zieleni jest przypadkowa i niedostosowana do właściwych funkcji. Kompozycyjny chaos nie kreuje jasnego obrazu centrum. Przestrzeń wymaga zdefiniowania reprezentacyjnej części oraz utworzenia przestrzeni publicznej o spójnym układzie zieleni i placu. Zagospodarowanie powinno być realizowane na podstawie jednej spójnej wizji. Konieczne jest rozwiązanie funkcji komunikacyjnej – węzła przesiadkowego oraz uspokojenie ruchu samochodów. Centrum wymaga podniesienia jakości wizualnej i estetycznej.

Mogilany

Centrum wsi tworzy wnętrza szerokie, plac z elementami zieleni. Miejsce odgrywa rolę komunikacyjną, węzeł przesiadkowy oraz handlową – targowisko. Przystawkowość lokalizacji skwerów, forma roślinności oraz zły stan nawierzchni wpływają

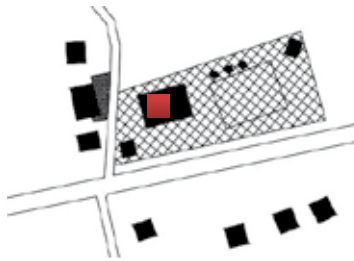
na odbiór przestrzeni. Zatarła jest oś kompozycyjna między założeniem pałacowo-parkowym a obiektem sakralnym. Charakterystyczną dominantą przestrzenną jest kościół zlokalizowany po wschodniej stronie rynku. Lokalizacja rynku na wzniesieniu sprawia, że z południowej krawędzi rozpościera się widok na masyw Babiej Góry, Beskid Wypowy, Gorce, Tary, Beskid Sądecki.

Ryc. 9. Gmina Mogilany, wieś Mogilany. Schemat centrum z zaznaczoną dominantą przestrzenną (kościół)

Istotne jest utworzenie przestrzeni publicznej sprzyjającej interakcji międzyludzkiej oraz zdefiniowanie reprezentacyjnej części wnętrza. Forma i kształt zieleni powinna zostać dostosowana do miejsca (obecnie dwa wysokie świerki na placu przesłaniające kościół są również dwoma akcentami). Przy zagospodarowaniu należy wykorzystać wartości kompozycyjne oraz ekspozycyjne. Istnieje możliwość kontynuacji przestrzeni publicznej przez urządzenie terenu zieleni poniżej rynku na strefę rekreacyjną i reprezentacyjną. Ważną funkcją przestrzeni jest komunikacyjna – centrum przesiadkowe.

Biskupice

Ryc. 10. Gmina Biskupice, wieś Biskupice. Schemat centrum z zaznaczoną dominantą przestrzenną (budynek urzędu gminy)

Nowo utworzone centrum wsi tworzy wnętrze szerokie. Ściany są umowne, granice placu wyznacza rysunek nawierzchni, ogrodzenie oraz zieleń. Centrum pełni funkcje administracyjne – znajduje się tam urząd gminy. Przestrzeń publiczną tworzą tereny zielone – błonia wiejskie. Zlokalizowane są tam obiekty, takie jak scena i altany. Zaplecze wpływa na integrację społeczności. Wskazane jest powiązanie funkcjonalne

i komunikacyjne z pobliską szkołą (droga na północy) oraz uzupełnienie centrum o nowe funkcje usługowe, administracyjne, rekreacyjne. Na odbiór przestrzeni pozytywnie wpłynęłaby budowa ścian wnętrza urbanistycznego.

4.2. Przekształcenia przestrzeni centrów gminnych i kierunki ich rozwoju

Analiza przestrzenno-funkcjonalna i kompozycyjna badanych gmin wiejskich w większości przypadków wykazała, że posiadają one wykrystalizowane centra gminne. Są to zarówno układy historyczne, pierwotne oraz układy nowe, których realizacja związana była z budową nowej siedziby urzędu gminy. Jedynie w gminie Igołomia-Wawrzeńczyce, w której ze względu na duże rozproszenie funkcji, trudno jest wskazać przestrzeń pełniącą funkcje centrum gminnego o większym znaczeniu społecznym. Obszar wokół budynku urzędu gminy pełni funkcje jedynie komunikacyjne i dlatego społeczne znaczenie tej przestrzeni rozkłada się na inne tereny usługowe w gminie (np. kościoły). Gmina ta wraz z gminą Kocmyrzów-Luborzyca, w badanej grupie są najslabiej rozwinięte zarówno pod względem funkcji społecznych, jak i komercyjnych. Podobnie najslabiej wypadają pod względem zagospodarowania przestrzeni publicznej, które w zasadzie mają charakter jedynie komunikacyjny.

Badane wnętrza urbanistyczne we wszystkich przypadkach wymagają ingerencji projektowej zmierzającej do ucytelnienia ich formy przestrzennej oraz podniesienia jakości zagospodarowania. Najczęściej brak jest elementów kompozycji urbanistycznych definiujących te przestrzenie, czyli dominant, subdominant czy akcentów. Wskazania te należy wziąć pod uwagę przy formułowaniu ustaleń miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, wprowadzając nakazy zwartej zabudowy definiującej granice wnętrza urbanistycznych lub tam, gdzie nie jest to możliwe dążenie do ich uzupełniania za pomocą komponowanych układów zieleni. Działania te powinny oczywiście uwzględniać lokalne uwarunkowania kompozycyjne, które mogą wskazywać na ucytelnienie otwarć i osi widokowych. Dodatkowo, niezwykle istotnym elementem jest zmiana systemu parkowania w obszarach centrów i „odzyskanie” istniejących przestrzeni placów czy skwerów dla ruchu pieszego w celu utworzenia tam wysokiej jakości przestrzeni publicznej.

Tabela 2

Przekształcenia przestrzeni centrów gminnych i kierunki ich rozwoju

Gmina	Mapy historyczne 1934-1944	Współczesny układ zabudowy	Przekształcenia wewnątrz struktury	Wytyczne do zmian
Michałowice	 arch. fot. 1936		Utrzymana lokalizacja pierwotnego centrum gminnego poddyktowana: <ul style="list-style-type: none"> • strukturą funkcjonalno-przestrzenną • obecnością głównego węzła komunikacyjnego i przesiadkowego • utrzymaniem funkcji administracyjnych – urząd gminy • obecnością obiektu sakralnego oraz szkoły • kontynuacji funkcji społecznych – biblioteki gminnej-centrum kultury 	Zdefiniowanie reprezentacyjnej części wnętrza urbanistycznego, utworzenie przestrzeni publicznej – placu, wykorzystanie terenów zieleni jako strefy buforowej od drogi krajowej, reprezentacyjnej i rekreacyjnej – przedłużenie placu, częściowe przeniesienie funkcji z obecnej strefy parkowania przed urzędem, wykorzystanie parkingu przy ul. Jana Pawła II
Zielonki	 arch. fot. 1936		Nowa lokalizacja pierwotnego centrum gminnego poddyktowana: <ul style="list-style-type: none"> • strukturą funkcjonalno-przestrzenną • obecnością głównego węzła komunikacyjnego i przesiadkowego • utrzymaniem funkcji administracyjnych – urząd gminy 	Korekta rozwiązań komunikacyjnych – budowa funkcjonalnego centrum przesiadkowego, zdefiniowanie reprezentacyjnej części wnętrza urbanistycznego, uspokojenie ruchu samochodów przejeżdżających przez centrum, poprawa estetyki przestrzeni publicznej; forma urządzeń reklamowych, większy udział zieleni na placu
Biskupice Centrum: Tomaszkowice	 arch. fot. 1936		Wyształcenie nowego centrum miejscowości poddyktowane: <ul style="list-style-type: none"> • obecnością głównego powiązania komunikacyjnego z Krakowem • lokalizacją funkcji administracyjnych – urząd gminy • próbą kształtowania przyjaznej przestrzeni publicznej 	Budowa ścian wnętrza urbanistycznego, dodanie nowych funkcji usługowych, administracyjnych, rekreacyjnych, próba powiązania komunikacyjnego z pobliską szkołą

Gmina	Mapy historyczne 1934-1944	Współczesny układ zabudowy	Przekształcenia wewnątrz struktury	Wytyczne do zmian
Wielka Wieś, Szyce	 arch. fot. 1936		Nowa lokalizacja centrum gminy poddyktowana: <ul style="list-style-type: none"> • brakiem czytelnej struktury funkcjonalno-przestrzennej centrum pierwotnego • potrzebą wykształcenia przestrzeni stanowiącej wielofunkcyjne centrum gminy np. funkcje administracji-urząd gminy, funkcji społecznych (szkoły, zdrowia, biblioteka) oraz funkcji komercyjnych. 	Rozbudowa układu urbanistycznego o wielofunkcyjnym charakterze, zwiększenie oferty aktywności dla mieszkańców (przeszerzenie społeczna)
Igotomia	 arch. fot. 1943		Slabo wykształcona struktura centrum – zmiana lokalizacji pierwotnego centrum gminy poddyktowana: <ul style="list-style-type: none"> • strukturą przestrzenną – wykształcona forma placu • obecnością budynku urzędu gminy 	Przeniesienie istniejącego parkingu i wprowadzenia nowych funkcji, uczynienie wnętrza urbanistycznego, poprawa estetyki i zagospodarowania przestrzeni publicznej
Kocmyrzów	 arch. fot. 1935		Slabo wykształcona struktura centrum. Ultrzymmana lokalizacja pierwotnego centrum gminy poddyktowana: <ul style="list-style-type: none"> • utrzymaniem funkcji administracyjnych – urząd gminy • obecnością pobliskich usług społecznych (ośrodek zdrowia) i komercyjnych (obiekty handlowe i usługowe) • dobrym połączeniem z drogą wojewódzka nr 776 (gł. powiązanie komunikacyjne z Krakowem) 	Przeniesienie istniejącego parkingu i wprowadzenia nowych funkcji oraz utworzenie atrakcyjnej przestrzeni publicznej, uczynienie wnętrza urbanistycznego, poprawa estetyki
Zabierzów	 arch. fot. 1944		Nowa lokalizacja centrum gminy jest tworzeniem połączenia pomiędzy centrum pierwotnym (kościół) jest poddyktowana: <ul style="list-style-type: none"> • potrzebą ukształtowania przyjaznej przestrzeni publicznej w formie placu jako centrum aktywności społecznej gminy • strukturą funkcjonalno-przestrzenną, potrzebą lokalizacji nowego budynku administracyjnego i przestrzeni dla organizacji imprez okolicznościowych • wzmocnieniem funkcji reprezentacyjnej centrum gminy dzięki lokalizacji przy przystanku linii kolejowej do Krakowa 	Poprawa czytelności wnętrza urbanistycznego przez uzupełnienie zwartości ścian (zabudowa, zieleni) oraz poprawa zagospodarowania na odcinku łączącym plac przy urzędzie gminy z przestrzenią przy kościele. Uzupełnienie programu funkcjonalnego i poprawa estetyki.

Gmina	Mapy historyczne 1934–1944	Współczesny układ zabudowy	Przekształcenia wewnątrz struktury	Wytyczne do zmian
Czemichów	 arch. fot. 1936		Ultrzymany sprężony układ przestrzeni publicznych jest związany z: <ul style="list-style-type: none"> • obecnością usług publicznych (szkola, urząd gminy, OSP), sakralnych (kościół) i komercyjnych • istniejącą strukturą przestrzenną–funkcjonalną (sekwencja wewnątrz urbanistycznych 	Poprawa czytelności wnętrza i połączeń między nimi, utworzenie atrakcyjnej przestrzeni publicznej o charakterze społecznym, zmiana systemu parkingowego
Liszki	 arch. fot. 1944		Ultrzymana lokalizacja pierwotnego centrum miejscowości poddyktowana: <ul style="list-style-type: none"> • strukturą funkcjonalno-przeistżenną • obecnością głównego węzła komunikacyjnego i przesiadkowego • utrzymaniem funkcji administracyjnych – urząd gminy • utrzymaniem funkcji targowej • obecnością obiektu sakralnego 	Zdefiniowanie reprezentacyjnej części wnętrza urbanistycznego, utworzenie przestrzeni publicznej – placu oraz przekształcenie terenów zieleni w spójny układ, wykorzystanie terenów zieleni, nadanie funkcji reprezentacyjnej i rekreacyjnej, korekta rozwiązań komunikacyjnych – budowa funkcjonalnego centrum przesiadkowego, uspokojenie ruchu samochodów przejeżdżających przez centrum, częściowe przeniesienie funkcji parkowania z obecnej strefy przed urzędem, wykorzystanie parkingu po drugiej stronie drogi 780
Mogilany	 arch. fot. 1936		Ultrzymana lokalizacja pierwotnego centrum miejscowości poddyktowana: <ul style="list-style-type: none"> • strukturą funkcjonalno-przeistżenną • obecnością głównego węzła przesiadkowego • utrzymaniem funkcji administracyjnych – urząd gminy • utrzymaniem funkcji targowej • obecnością obiektu sakralnego 	Zdefiniowanie reprezentacyjnej części wnętrza urbanistycznego, utworzenie przestrzeni publicznej – placu, wykozystanie osi kompozycyjnej łączącej kościół z pałacem oraz ekspozycji widokowej z obecnego rynku, korekta rozwiązań komunikacyjnych – budowa funkcjonalnego centrum przesiadkowego, dostosowanie formy zieleni do miejsca (dwa świerki na placu przesłaniają kościół), możliwość wykorzystania terenu zieleni ponizej rynku na strefę rekreacyjną i reprezentacyjną

Źródło: Opracowanie własne na podstawie archiwalnych map dostępnych w zasobach Archiwum Map Wojskowego Instytutu Geograficznego [http://polski.mapywig.org/news.php, dostęp 20.12.2016].

Podsumowanie

Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym [2003, art.1] wskazuje łąd przestrzenny oraz walory architektoniczne i krajobrazowe jako podstawowe założenia kształtowania polityki przestrzennej przez jednostki samorządu terytorialnego. Łąd, definiowany tam, jako *uksztaltowanie przestrzeni, które tworzy harmonijną całość oraz uwzględnia w uporządkowanych relacjach wszelkie uwarunkowania i wymagania funkcjonalne, społeczno-gospodarcze, środowiskowe, kulturowe oraz kompozycyjno-estetyczne* jednoznacznie wskazuje na wagę harmonijnego kształtowania obrazu przestrzeni poszczególnych jednostek terytorialnych. Kształtowanie obrazu centrów gminnych warunkuje nie tylko funkcjonowanie sfery gospodarczej, ale również społecznej.

Biorąc także pod uwagę istotną rolę, jaką odgrywa rozpoznawalność jednostki osiedleńczej, jaką jest gmina, w układzie sieciowym, jej obraz oraz jej postrzeganie może stać się determinantą rozwoju, również jako elementu struktury KrOF-u. Przeprowadzone badania dotyczą delimitacji przestrzeni w analizowanych gminach wiejskich, które są lub mogą stać się ich centrami lokalnymi zarówno w aspektach gospodarczych (zróznicowanie funkcji), przestrzennych (wnętrze urbanistyczne) i społecznych (miejsce spotkań). Mimo że prezentowane opracowanie jest tylko pierwszym etapem badania problematyki wiejskich centrów, to wpisuje się ono w prowadzone rozważania nad koniecznością respektowania zasad świadomego projektowania architektury przestrzeni oraz *pozwala na tak ważną dla mieszkańców identyfikację przestrzeni* [Wejchert 1984, s. 52]. Istotnym czynnikiem określającym ten potencjał było również to, czy badane obszary odgrywają już jakąś rolę w świadomości mieszkańców i czy są obecnie miejscem mniej lub bardziej spontanicznych spotkań i działań oddolnych.

Literatura

- Bell S., 1993, *Elements of Visual Design in the Landscape*. Routledge, London.
- Bogdanowski J., 1976, *Kompozycja i planowanie w architekturze krajobrazu*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wyd. PAN, Wrocław, Kraków.
- Bogdanowski J., 1989, *Metoda jednostek i wewnątrz architektoniczno-krajobrazowych (JARK-WAK)*. Politechnika Krakowska, Kraków.
- Goodal B., 1987, *The Penguin Dictionary of Human Geography*. London.
- Górka A., 2012, *Krajobraz przestrzeni publicznej Wsi*. Wyd. Politechniki Gdańskiej.
- Kowicki M., 2010, *Patologie/wyzwania architektoniczno-planistyczne we wsi małopolskiej – studium na tle tendencji krajowych i europejskich*. Politechnika Krakowska, Kraków.
- Kowicki M., 2014, *Rozproszenie zabudowy na obszarach Małopolski a kryzys kreatywności opracowań planistyczno-przestrzennych*. Wyd. PK, Kraków.

- KPZK, 2011, *Koncepcja przestrzennego zagospodarowania kraju 2030*, dokument przyjęty przez Radę Ministrów, 13.12 2011, Warszawa.
- Lynch K., 1960, *The Image of the City*. Cambridge, Massachusetts.
- Sepioł J. (red.), 2014, *Raport przestrzeń życia Polaków*. SARP, Warszawa.
- Smardon R. C., Palmer J. E., Feelman J. R., 1986, *Foundations for Visual Project Analysis*. John Wiley & Sons, New York.
- Ustawa z 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, 2003, Dz.U. 2015 poz. 199
- Wejchert K., 1984, *Elementy kompozycji urbanistycznej*. Arkady, Warszawa.
- Wilkin J., Nurzyńska I. (red.), 2016, *Polska wieś, Raport o stanie Wsi*. Wyd. Naukowe SCHOLAR, Warszawa.
- Zachariasz A., 2006, *Zieleń jako współczesny czynnik miastotwórczy ze szczególnym uwzględnieniem roli parków publicznych*. Monografia, Seria Architektura, Politechnika Krakowska, Kraków.
- Zachariasz A., 2011, *Krajobrazy pamięci wyrazem tożsamości miejsca*. Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego, nr 15, Komisja Krajobrazu Kulturowego PTG, Sosnowiec, s. 310-326.